

Píše Alena Kotšmídová

(E*forum, 25. 09. 2024)

Když se řekne kramářská píseň, někteří lidé ani nevědí, o čem je řeč. Další mají vágní představu triviální melodie s podobně triviálním tématem lásky nebo šokující aktuality, zpívané kdysi dávno na trzích a jarmarcích. Každopádně tento pojem vzbuzuje představu něčeho starého, neaktuálního, dávno zaniklého. Publikace ***Má svou známou notu*** brněnského kolektivu editorů ve složení **Věra Frolcová, Pavel Kosek, † Hana Bočková, Markéta Holubová a Tomáš Slavický** tuto představu vyvrací. Dává si za cíl nahlédnout do myšlenkového, hudebního, textového a jazykového odkazu kramářských písní, jak se dochovaly v paměťovém podání poloviny 20. století. Kombinuje při tom hledisko etnologické, muzikologické, hymnologické, etnomuzikologické, literárněvědné a jazykovědné.

Jak sami editoři podotýkají, jejich edice není jen vědeckou prací, ale i poctou zpěvákům a autorům písní, přestože ti jsou dnes většinou neznámí, nebo možná právě proto. Toto dvojí zaměření je v knize jednoznačně patrné, ať už na jejím začátku, kde je každý zpěvák, jehož jméno figuruje v edici, představen v krátkém medailonku, poté v samotné edici, kde je u každé písně uvedeno, kdo ji zpíval, i v závěrečných studiích, jež se věnují mimo jiné autorům písní a jejich mnohdy těžkému životu, jak to ostatně ilustruje i připojená dobová fotografie jednoho z potulných umělců.

Základním materiálem pro vytvoření edice se stal soubor písní zapsaných sběrateli Františkem Lýskem a Janem Poláčkem na území střední a severní Moravy a Slezska mezi lety 1936 až 1960, tedy v poslední fázi vývoje kramářské písně a na samé hranici zániku tohoto fenoménu. Zásadní roli mělo i v tomto období šíření písní zpěvem a poslechem a uchovávaní jejich melodií (případně i textů) pamětí. Ačkoli typickými interprety kramářských písní bývali chudí zpěváci na pokraji žebroty putující po světě, v Lýskově a Poláčkově dokumentaci figurují hlavně lidoví zpěváci narození ve druhé polovině 19. století. Z tohoto souboru, jenž je unikátní v tom, že obsahuje nejen písňové texty, ale i notace písňových melodií, editoři pro knihu vybrali 36 kramářských písní.

Při jejich výběru bylo zohledněno několik kritérií: recepční hledisko, hudební typy, jež reprezentují tradici nápěvů kramářských písní, a samozřejmě i témata písní a s nimi související funkce. V knize jsou zařazeny jak písně, ke kterým sběratelé přiřadili i kramářský tisk, podle nějž zpěvák zpíval, tak písně, ke kterým kramářský tisk přiřazen nebyl, protože ho sběratel nezískal, i písně, jež se od kramářské produkce osamostatnily do té míry, že zpěvák neměl k dispozici žádnou předlohu a zpíval výhradně podle paměti. Pokud jde o hudební hledisko, kramářské písně často nemívají

vlastní nápěvy. Nejčastěji jde o kontrafakta (to znamená, že jeden nápěv může být použit pro vícero textů a případně různě upravován), respektive o kontrapozita. Značná část melodií kramářských písní je také putovní, ať už v rámci domácího nebo i přeshraničního prostředí. V představeném souboru editoři identifikovali 122 různých nápěvových typů a jejich variant. V knize jsou zařazeny písně (většinou epického charakteru), v nichž převládá metroritmický prvek, i ty, v nichž dominuje melismatický princip (často lyrického obsahu). Najdeme v ní písně s melodiemi jednoduchými i rafinovanějšími, jež si nárokují hudebněestetickou funkci. Editoři tak ukazují, že navzdory zažitým představám nápěvy neměly jen podřadnou roli.

Tematické kritérium pak posloužilo pro rozdělení editovaných písní do devíti oddílů. Editoři se brání rozdělení písní na duchovní a světské (jakkoli ho v závěrečných syntetizujících studiích občas sami používají), neboť i světská témata často mají duchovní dimenzi. Duchovní písně v dochovaném korpusu kramářských písní každopádně převažují, ať už jde o písně christologické a mariánské, poutní, písně o zázracích, o životě světců nebo o zpívané modlitby k nim. Novinky ze světa reprezentuje šest písní zpravodajského typu a jedna je biblickou parodií. Edice je zakončena písněmi s tématem *memento mori*.

Jak už bylo zmíněno, téma víry prostupuje téměř všemi editovanými písněmi podobně jako postava Panny Marie. Zařazení písní do oddílů se proto nemusí jevit jednoznačně. Jako příklad uveďme píseň *Slešil sem novino* (č. 31), jež dala název oddílu o novinách ze světa. Vypráví o mladíkovi, jenž se snaží uniknout smrti, ale nakonec si uvědomuje, že se mu to nepodaří, a akceptuje ji jako svoji nevěstu. Píseň není zakotvená časově ani prostorově. I komentář editorů potvrzuje, že jde o píseň na téma *memento mori*, jež má nadčasový význam (s. 426–427). To by dle našeho názoru mělo vést k jejímu zařazení do posledního oddílu edice. Možná se tak nestalo proto, že – jak rovněž vysvětluje Komentář – v této písni z 19. století je látka rozhovoru člověka se smrtí podaná světšěji než v textech ze 17. či 18. století. Píseň se zpívala také na svatebních zábavách nebo (pro svoje subverzivní pojetí pohřbu jako svatby) na konci masopustu při obřadu pohřbívání basy (s. 423). Z tohoto hlediska by ji bylo lze zařadit i do předposledního oddílu *Hody, hody*.

Obdobně by bylo možné diskutovat o tom, zda píseň *Ach slávo, slávo nebeská* (č. 35) o hluboce věřící dívce, která se odmítala provdat, odešla s Kristem do ráje a vrátila se po více než sto letech na krátkou chvíli zpět na tento svět, aby mohla podat svědectví o tom, co viděla, náleží do oddílu písní na téma *memento mori*, kam ji zařadili editoři, nebo spíše do oddílu písní o zázracích. Konečně oddíl písní o novinách ze světa obsahuje i dvě ryze milostné písně, jež patří k nejmladší vrstvě kramářské tvorby (č. 29 a 30). Obě jsou sice v prvních strofách aspoň poněkud vázány na konkrétní místa, jejich další obsah už se ale velmi všeobecně týká milostného trápení. Vzhledem k tomu, že jednotlivé tematické oddíly nejsou nijak vyvážené, pokud jde o počet zastoupených písní, mohly možná obě zmiňované milostné písně tvořit oddíl „pro mládence a panny“.

Případné otázky týkající se zařazení některých písní ovšem nic nemění na tom, že je edice velmi dobře připravena. Každá její část je uvedena tematickou fotografií (zobrazující detail rukopisné notace či různé detaily špalíčku kramářských písní poukazující na jeho velikost či vazbu). Každý oddíl edice je uveden na samostatné stránce a je k němu připojena ilustrace, jež se vztahuje k jeho tématu a jež je zároveň vždy dobovou ilustrací jedné písně daného oddílu. Každá píseň je označena pořadovým číslem, jako její titul slouží incipit. Pod incipitem následuje jméno zpěváka, rok a místo zápisu písně a její notace (s jednou či několika strofami, podle toho, kolik jich sběratel zapsal). Na dalších stranách následují fotografie titulní strany kramářského tisku (ať už získaného sběratelem, či dohledaného editory) a text písně. Čtenář má tedy možnost porovnat sběratelovu transkripci záznamu se zněním kramářského tisku. To vše čtenáři pomáhá vytvořit si o jednotlivých písních velmi plastický obrázek a přispívá k jeho pozitivnímu estetickému zážitku při listování edicí.

Na edici písní navazují komentáře, pojaté jako soubor monografií o každé písni. Editoři přistupují k písním retrospektivně. To znamená, že vycházejí z verzí získaných ve 20. století a dohledávají jejich historii, zkoumají jejich textové varianty a mění se nápěvy a funkce. V některých případech počátky písně sahají jen o několik desetiletí zpět (nejmladší písně o lásce pocházejí z počátku 20. století), někdy historie písní sahá do 19. století, jindy až do 17. století. Nejstarší dochovaný tisk písně o poutnicích do Compostelly a k Božímu hrobu pochází z roku 1658, ale ani to není rok vzniku této písně, neboť jde o látku středověkou (s. 361). Obdobná situace je v případě nápěvů kramářských písní. Jestliže heuristické bádání umožnilo nalézt doklady o jejich existenci již ze 17. století, neznamená to, že některé nápěvy nemohou být ještě starší.

Příběhy jednotlivých písní pak čtenáře zavedou do různých konfesijních, historických a kulturních kontextů. Například starší verze písně *V lůžčku ovčák nějaký* (č. 17) vychází údajně ze skutečné události, jež se měla odehrát v roce 1690 nebo v roce 1745 u města Zhořelec v Horní Lužici. V této oblasti se stýkalo katolictví a luteránství, což se odráží i v příběhu písně. Od narození němý ovčáček, syn luteránských rodičů, je pro svou zbožnost a pokoru zázračně uzdraven Pannou Marií, jež mu daruje růženec a nabádá jej k tomu, aby se ho on i jeho rodiče modlili. V mladší verzi písně (doložené po roce 1841), jež měla patrně rekatolizační úlohu, a jež je tedy interpretována výhradně z katolického hlediska, se konkrétní zakotvení příběhu vytrácí. Město, označované ve starší formě jako Gerlice, mizí z písně docela a z Lužice se stal malý háj či vlhký les, lůžček. Že ovšem anonymizace místa nebyla absolutní, dokládají některé tisky písně ze druhé poloviny 19. století, v jejichž incipitu najdeme formy jako „Lužičku“ či „Lužicku“ (s. 342, pozn. 260, s. 346).

Píseň *Svatý milý Rochu, Šebestiáne, svatá Rozalie* (č. 26, kramářský tisk z roku 1866) vypráví o pomoci Panny Marie a protimorových patronů dětem ze Sedmihradska, postiženého ve čtyřicátých, šedesátých a sedmdesátých letech 19. století cholerou. Editoři ji spojují s dalšími písněmi o zjevení Panny Marie dítěti (nebo dětem) v tíživé situaci a především se zjevením Panny Marie řeholní sestře Catherine Labouré v Paříži v červenci 1830. Po tomto zjevení byly raženy zázračné medailky, tzv. agnosky.

Zároveň s povinností každodenní modlitby se medailky měly nosit viditelným způsobem na těle jako výraz zasvěcení Panně Marii. Obě tyto zbožné praktiky jsou zmiňovány také v české písni. S francouzským prostředím českou píseň spojuje i použití melodie francouzské písně o zjevení Panny Marie v Lurdech z roku 1858.

Komentář k písni *Mesiáš přišel na svět pravdivý* zase ukazuje, jak se kramářská píseň vyvíjela: od přenesení evangelijního motivu svatby do parodického pijáckého kontextu, přes opakovanou reprodukci textu k jeho redukci a v některých případech až k jeho úplnému opuštění. Jestliže na jihovýchodní Moravě, v jižních Čechách a v Podkrkonoší je píseň známá jako svatební popěvek, který svatebčané zpívají u stolu, Jaroslav Křička ji zase coby valašskou lidovou píseň zhudebnil pro pěvecký sbor. Na Lašsku a ve Slezsku se pak její melodie stala součástí obřadního svatebního tance, jenž nese název *Tanec Mesiaš* (s. 431–432).

Při interdisciplinárním přístupu editorského kolektivu je poněkud škoda, že v knize není více pozornosti věnováno ilustracím písní vydaných ve formě kramářských tisků. Je známo, že ilustrace kramářských tisků bývají všeobecné, spíše než na konkrétní píseň se váží na její téma. Jako velmi zajímavé se jeví ilustrace k písním, jež se nějakým způsobem dotýkají historicky doložených osob. Jako příklad lze uvést píseň *Z lásky Ježíši raněný, budiž věčně zvelebený* (č. 6) a *Křesťanská dušičko, rozmýšlej maličko* (č. 23). První píseň vysvětluje mysterium oltářní svátosti a je českou verzí písně, jejímž autorem je jezuita František Borgia. Z hlediska ikonografie je zajímavý německý kramářský tisk, jenž k písni přidává nejen modlitbu, ale také vyobrazení jejího autora (s. 274). Druhá zmiňovaná píseň, jejíž autor je neznámý, pak vypráví o umučení Ignáce z Antiochie. Tento světec žil na přelomu 1. a 2. století po Kr., byl jedním z prvních biskupů křesťanské církve a podle tradice byl odsouzen k smrti roztrháním dravými šelmami. V českém prostředí je Ignác z Antiochie málo znám. Ilustrace na titulní stránce kramářského tisku vyobrazuje mnicha se svatozáří patřícího na Krista na kříži a držícího v ruce listinu (s. 157). Ačkoli ilustrace zřejmě nemá zobrazovat konkrétní osobu, připomíná vzhledem k užití ikonografii a v asociaci se jménem Ignác spíše Ignáce z Loyoly než Ignáce z Antiochie. Ostatně i Komentář uvádí, že v jednom z kramářských tisků je píseň rozšířena o motiv Ignáce z Antiochie jakožto ochránce těhotných žen a nenarozených dětí. To vše poukazuje na jeho možnou záměnu s Ignácem z Loyoly, jenž byl v českých zemích nepoměrně známější (s. 384). Kontrast ilustrace z německého kramářského tisku věrně zobrazující autora písně a nespécifické ilustrace českého písňového tisku je ovšem zajímavý i bez případné kontaminace mezi oběma světci.

Po monografiích všech editovaných písní v knize následují studie, jež syntetizují poznatky z jednotlivých komentářů k písním a jež je možné číst i bez předchozího studia písní. Součástí publikace jsou také ukázky různých variant nápěvů vybraných písní a barevná obrazová příloha. Díky notacím, možností zaměřit se jen na vybrané kapitoly či oddíly edice a velkému množství ilustrací je kniha jistě atraktivní nejen pro odborníky z výše uvedených oborů, ale i pro veřejnost se zájmem o hudbu, literaturu či folklor.

Věra Frolcová - Pavel Kosek - Hana Bočková - Markéta Holubová - Tomáš Slavický (eds.): *Má svou známou notu. Kramářské písně v ústní tradici Moravy a Slezska*. Brno: Host, 2022, 661 s.

www.ipsl.cz